

VI. TARPTAUTINĖ TEISĖ

NUSIKALTIMŲ ŽMONIŠKUMUI SĄVOKOS RAIDA TARPTAUTINĖS BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS ŠALTINIUOSE

Doktorantas Justinas Žilinskas

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedra,
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonai 76 59 17, 61 49 42, 8 299 91684
Elektroninis paštas justisz@ltu.lt

Pateikta 2000 m. liepos 6 d.

Parengta spausdinti 2000 m. gruodžio 27 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedros doc. dr. S. Katuoka ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros doc. dr. J. Prapiestis

S a n t r a u k a

Nusikaltimai žmoniškumui yra viena iš dinamiškiausių tarptautinės baudžiamosios teisės kategorijų. Ši sąvoka pirmą kartą buvo pavartota 1945 m. Niurnbergo karo tribunolo įstatuose išplėstiniam karo nusikaltimui įvardyti, tačiau ilgainiui buvo papildoma ir tapo savarankiškesnė. Niurnbergo tribunolo įstatuose pateiktą sąvoką galima apibūdinti šiais požymiais: nusikaltimai žmoniškumui gali būti įvykdyti prieš bet kokius civilius gyventojus tiek taikos, tiek karo metu, juos įvykdyti gali civilinės arba karinės valdžios pareigūnai, arba faktiniai agentai (politikos elementas), jų kvalifikacijai būtina sąsaja su karo nusikaltimais arba nusikaltimais taikai. Nusikaltimų žmoniškumui sąvoka plėtojosi dviem kryptimis. Pirmoji plėtros kryptis apėmė nusikaltimų žmoniškumui požymių ir kvalifikavimo kriterijų pokyčius. Pirmiausia buvo atsisakyta reikalavimo, kad nusikaltimų žmoniškumui kvalifikavimas turi būti siejamas su karo nusikaltimais arba nusikaltimais taikai. Šis pokytis lėmė nusikaltimų žmoniškumui kaip savarankiško nusikaltimo atsiradimą. Šią traktuotę patvirtino ir vėliausias tarptautinės baudžiamosios teisės šaltinis – Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, jį taip pat atspindėjo Jungtinių tautų nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte, Tarptautinio tribunolo asmenims, atsakingiems už genocidą ir kitus sunkius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus Ruandos teritorijoje teisti (Ruandos tribunolo) statute. Į Tarptautinio tribunolo asmenims, kaltinamiems sunkiais humanitarinės teisės pažeidimais buvusios Jugoslavijos teritorijoje, teisti (Jugoslavijos tribunolo) jurisprudenciją buvo įtrauktas naujas politikos elemento aspektas: tribunolas pripažino, jog nusikaltimus žmoniškumui gali įvykdyti ir politinės organizacijos, kurios *de facto* kontroliuoja teritoriją ir turi politinę, karinę ar civilinę valdžią. Nuo 1991 m. Jungtinių Tautų nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso redakcijos, nusikaltimų žmoniškumui sąvoka buvo papildyta alternatyviais kvalifikaciniais masiškumo (paplitimo) ir sistemingumo požymiais. Masiškumas (paplitimas) yra suprantamas kaip dažni, didelių užmojų veiksmai, vykdomi

kolektyviai, pakankamai rimtai ir nukreipti prieš daug aukų; sistemingumas yra suprantamas kaip nusikalstamų veiksmų visapusiškas organizavimas ir vykdymas pagal gana tikslų pavyzdį, remiantis bendra politika ir įtraukiantis žymius visuomeninius ar privačius išteklius. Šie alternatyvūs požymiai buvo įtvirtinti Ruandos tribunolo statute ir jurisprudencijoje, minėtame JT kodekso projekte. Romos statutas, patvirtindamas šių požymių reikalingumą, nustatė papildomus konjunktyvius minimalaus planuotumo ir masiškumo reikalavimus, tik kuriems esant galima taikyti pasirinktinai didelio paplitimo arba sistemingumo kriterijų. Kartu su bendrųjų sąvokų požymių plėtojimu buvo smarkiai plečiamas nusikaltimų, galinčių būti nusikaltimais žmoniškumui, sąrašas, įtraukiant tokius veiksmus kaip įvairios seksualinės prievartos formos, priverstinis asmenų grobimas, apartheido nusikaltimas. Romos statute nusikaltimų sąrašas paliekamas netgi neišsamus, įvedama kitokių tolygaus sunkumo nežmoniškų veiksmų samprata.

Nusikaltimai žmoniškumui buvo ir išlieka viena iš dinamiškiausių tarptautinės baudžiamosios teisės kategorijų. Kiekvienas pasirodantis naujas šaltinis keičia ar koreguoja sąvoką, atskirus požymius, pateikia naujų interpretavimo variantų. Naujausias šaltinis – Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas (toliau – Romos statutas) – vėlgi įnešė esminių naujovių. Romos tarptautinio baudžiamojo teismo parengiamoji komisija (toliau straipsnyje – Parengiamoji komisija) šiuo metu dirba nusikaltimų požymių komentarų bei tikslinimo klausimais. Lietuvai, kaip vienai iš „bendraminčių valstybių“ grupės narių, pasirašiusiai Statutą dar Romos diplomatinės konferencijos metu, nusikaltimų žmoniškumui įtraukimo į nacionalinės teisės sistemą problema pasidarys aktuali kartu su sprendimu ratifikuoti Romos statutą (Romos statutas įsigalios deponavus 60 ratifikavimo instrumentą; 2001 m. sausio mėn. Romos statutą ratifikavo jau 27 valstybės, tarp jų Norvegija, Italija, Belgija ir Vokietija; Tarptautinio baudžiamojo teismo koalicijos planai – surinkti reikalingą ratifikacijų skaičių iki 2002 m.). Tad gal net pavėluota pradėti svarstymus, kaip turėtų būti apibrėžiami nusikaltimai žmoniškumui būsimajame Baudžiamajame kodekse. Nusikaltimų žmoniškumui, kaip jie buvo pavartoti pirminiam Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte, pateiktame visuomenei svarstyti 1996 m., apibrėžimo problemas šio straipsnio autorius jau nagrinėjo anksčiau publikacijoje „Nusikaltimai žmoniškumui ir jų reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte“ 1998 m. „Jurisprudencijos“ 9(1) tome, tačiau joje buvo galima tik užsiminti, kaip nusikaltimai žmoniškumui traktuojami tarptautinėje ir tarptautinėje baudžiamojoje teisėje. Tačiau reiškinių ar problemos esmės nepažinsime tol, kol nežinosime jos istorijos, atsiradimo aplinkybių ir šių aplinkybių nulemtų pokyčių bei konkrečių padarinių. Tad ir apie nusikaltimus žmoniškumui neįmanoma kalbėti vien tik esamuoju laiku – nagrinėdami bet kurį šių nusikaltimų požymių mes norom nenorom privalėsime grįžti prie raidos klausimų. Taigi šios publikacijos tikslas ir bus atskleisti ne tik nusikaltimų žmoniškumui bendrosios sąvokos raidą, bet ypač daug dėmesio skirti nusikaltimų žmoniškumui bendrosios sąvokos atskirų požymių raidos analizei, kurie ir lemia tai, kad iš pažiūros įprastas nusikaltimas gali būti vertinamas kaip nusikaltimas žmoniškumui.

1. Nusikaltimų žmoniškumui termino kilmė, kategorijos formavimasis iki Niurnbergo tribunolo įstatų

Nors pirmą kartą pozityviojoje tarptautinėje baudžiamojoje teisėje terminas *nusikaltimai žmoniškumui* oficialiai buvo pavartotas Niurnbergo karo tribunolo didiesiems karo nusikaltėliams teisti (toliau – Niurnbergo tribunolo) įstatuose, pridėtuose prie 1945 m. Londono susitarimo tarp Antrąjį pasaulinį karą laimėjusių sąjungininkų, tačiau ir iki šio dokumento būta nemažai bandymų ir teisės aktų, kurie vienokia ar kitokia forma padėjo pagrindus minėtam terminui atsirasti. Terminu ištakų reikėtų pradėti ieškoti Tarptautinėje humanitarinėje teisėje, kuri taip buvo pradėta vadinti tik nuo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios. Anksčiau ši tarptau-

tinė teisės šaka buvo vadinama karo teise, tačiau augant tarptautinių sutarčių skaičiui, skirtų karo humanizavimo klausimams, pasikeitė net pačios teisės šakos pavadinimas. Tarptautiniai terminai *humanizmas*, *humanizavimas* lietuvių kalboje reiškia *žmoniškumą*, *sužmoginimą*, ir ilgainiui terminas *humanizmas* buvo pradėtas sieti su filosofinės kategorijos *humanitas* dalimi, kuri apibūdina tokias žmogaus savybes kaip supratimas, palankumas, užuojauta, pasigailėjimas (nors sąvoka *humanitas* turėjo gerokai platesnę reikšmę, apimančią ir daug agresyvesnes žmogiškąsias savybes) [1]. Tad būtent Tarptautinės humanitarinės teisės šaltinyje – 1899 m. Pirmosios Hagos konvencijos dėl karo įstatymų ir papročių bei 1907 m. Ketvirtosios Hagos konvencijos preambulėje – sutinkame *žmoniškumo įstatymų* terminą, esantį garsiosios *Martenso* išlygos dalimi. Ši išlyga teigė, jog *“kol nebus sukurtas pilnesnis karo įstatymų rinkinys (kodeksas), Aukštosios Susitariančios Šalys laiko tikslinga pareikšti, kad atvejais, kurių nenumato jų priimtose taisyklėse, gyventojai ir kovojantys asmenys lieka saugomi ir valdomi tautų teisės principų, kurie kyla iš papročių, esančių tarp civilizuočių žmonių, žmoniškumo įstatymų ir visuomenės sąžinės paliepiamų”* (pajuodinta straipsnio autoriaus) [2, p. 48]. Tiesa, kas tie *“žmoniškumo įstatymai”* minėtosios Konvencijos nedetalizavo, o doktrinos specialistai aiškino šią sąvoką kaip tarptautinę paprotinę teisę, paremtą *“civilizuotų tautų teisės principais”*, taip pat tiksliai neapibrėžta sąvoka [3, p. 168]. Esant *“žmoniškumo įstatymams”*, galėjo būti ir žmoniškumo įstatymų pažeidimų arba, kitaip tariant, nusikaltimų žmoniškumui.

1915 m. gegužės 28 d. Prancūzija, Didžioji Britanija ir Rusija paskelbė Jungtinę deklaraciją, kaltindami Otomanų Vyriausybę armėnų gyventojų išžudymu Turkijoje kaip *“nusikaltimo prieš civilizaciją ir žmoniškumą”* padarymu, už kurį turkų vyriausybė ir jos agentai (atstovai), vykdydami žudynes, turės atsakyti. 1919 m. Komisijos dėl karo sukėlėjų atsakomybės ir bausmių paskyrimo už karo įstatymų ir papročių pažeidimus ataskaitoje šie veiksmai taip pat buvo pavadinti *“nusikaltimais civilizacijai ir žmoniškumui”* bei pabrėžta, kad *“visi asmenys, priklausantys prieš šalis, <...> kurie kalti dėl karo įstatymų ir papročių pažeidimo arba žmoniškumo įstatymų pažeidimo, yra trauktini baudžiamojon atsakomybėn”*. Deja, ši sąvoka nepateko į 1919 m. Versalio sutartį, baigusią Pirmąjį pasaulinį karą, daugiausia dėl vienos iš komisijos narės – JAV prieštaravimo. Jų nuomone, ataskaitoje naudojamas terminas *žmoniškumo įstatymai* yra per daug miglotas dėl žmoniškumo standartų nustatymo, kad juo remiantis būtų galima palaikyti kaltinimą. JAV atstovai teigė, jog karo įstatymų ir papročių standartai yra aiškūs, randami statutuose bei tautų praktikoje. Žmoniškumo įstatymai ir principai kinta kartu su individu [3, p. 172].

1920 m. rugpjūčio 10 d. pasirašytoje Sevro taikos su Turkija sutartyje būta keleto nuostatų, kurios nurodė teisti ir bausti asmenis, atsakingus už armėnų genocidą, nors sutartis ir nevartojo nei *nusikaltimų žmoniškumui*, nei *genocido* sąvokų, bet pagal joje vardijamas veikų, už kurias baudžiama, sąvokas galima suprasti, kad kalbama apie tokias veikas, kurias Niurnbergo tribunolo įstatymai pavadins *“nusikaltimais žmoniškumui”*. Deja, Sevro sutartis nebuvo ratifikuota ir ją pakeitė Lozanos sutartis, kurioje šie nusikaltimai jau neminimi.

Taigi iki pat 1945 m. tikslaus teisinio termino *nusikaltimai žmoniškumui* nebuvo. Rengiantis Niurnbergo procesui iškilo poreikis tokios kategorijos, kuri apimtų veikas, padarytas nacistinės Vokietijos karinės ir civilinės administracijos ne tik prieš užkariautų valstybių civilius gyventojus (tai buvo aiškūs karo nusikaltimai), bet ir kriminalinę valstybės politiką, nukreiptą prieš savus piliečius: žydus, politinius priešininkus, psichinius ligonius ir kita. Buvo prisiminta nusikaltimų prieš žmoniškumo įstatymus ir civilizaciją sąvoka. Visiškai naujos sąvokos kurti proceso rengėjai nenorėjo, siekdami tribunolo įstatymams suteikti ne naujos teisės, o konkretizuotos jau egzistuojančios teisės pobūdį, kad kuo mažiau nusižengtų teisėtumo principui – *nullum crimen sine lege*. Nusikaltimų žmoniškumo įstatymams ar panašiai skambanti sąvoka tam buvo tinkama, nes ją teisininkai jau buvo vartoję po Pirmojo pasaulinio karo, norėdami apibūdinti Turkijos vykdytą armėnų tautos naikinimą, kada valstybė ėmėsi nusikalstamų veiksmų prieš savo piliečius. Nėra tiksliai žinoma, kaip šiai nusikalstamų veikų grupei buvo parinktas būtent *nusikaltimų žmoniškumui* terminas, bet panašu, kad tai buvo vieno iš Niurnbergo tribunolo įstatymų rengėjo, JAV teisėjo J. Jacksono pasirinkimas po diskusijų su prof. H. Lauterpachtu. Be to, termino pasirinkimas geriausiai atspindėjo tęstinumą

lyginant su 1907 m. Hagos konvencijos preambulėje pavartotu *žmoniškumo įstatymų* terminu [3, p. 173].

2. Nusikaltimai žmoniškumui Niurnbergo tribunolo įstatuose ir su jais susijusiuose dokumentuose

Taigi Niurnbergo tribunolo įstatuose *nusikaltimų žmoniškumui* sąvoka buvo suformuluota 6 straipsnio c punkte:

„*Nusikaltimai žmoniškumui: civilių gyventojų žudymas, naikinimas, pavergimas, trėmimas, persekiojimas ir kiti žiaurumai, įvykdyti iki karo ar karo metu, ar jų persekiojimas politiniais, rasiniais ar religiniais motyvais, vykdamas ar siekiant įvykdyti bet kurį nusikaltimą, tenkantį tribunolo jurisdikcijai**, nepriklausomai nuo to, ar tie veiksmai buvo laikomi tos šalies, kurioje jie buvo įvykdyti, vidaus teisės pažeidimais, ar ne“ [4, p. 56].

Kaip matome, nusikaltimus, pateiktus straipsnyje, galime suskirstyti į dvi sąlygines dalis: pirma, tai – žiaurumai prieš civilius asmenis (kartais vadinami *žnužudymo tipo nusikaltimais*), antra – persekiojimai įvairiais motyvais [3, p. 140]. Atskiros dėmesio reikalauja ir sąsaja su kitais tribunolo jurisdikcijoje esančiais nusikaltimais. Rengiant, nagrinėjant ir vertinant Niurnbergo tribunolo įstatą, ši sąsaja sukelia bene daugiausiai ginčų. Taigi pagal straipsnio 6 c formulotę, nusikaltimai žmoniškumui galėjo būti įvykdyti tik kartu su kitais tribunolo jurisdikcijoje esančiais nusikaltimais, t.y. su nusikaltimais taikai ar karo nusikaltimais.

Sąsajos su karo ir nusikaltimais taikai kilmė buvo ta, kad, kaip minėta, tribunolo įstatų kūrėjai norėjo kiek galima labiau laikytis teisėtumo principo, gi iki Niurnbergo įstatų tokio nusikaltimo kaip nusikaltimai žmoniškumui tarptautinėje teisėje numatyta nebuvo, tad jo definiciją teko kurti išplečiant jau senokai žinomus karo nusikaltimus, kad nusikaltimai žmoniškumui neatsirastų *“iš niekur”*. Kadangi Niurnbergo tribunolo įstatai buvo kuriami pagal jau įvykusius faktus, sąsaja tarp karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui buvo akivaizdi: iš esmės tai buvo identiški nusikaltimai, tačiau nusikaltimų žmoniškumui kategorija turėjo numatyti veiksmus, padarytus karinės ar civilinės valdžios atstovų ir prieš savo valstybės civilius gyventojus (angliška formulotė buvo *“any civilian population”*, pažodinis vertimas – *“bet kurie civiliai gyventojai”*, t.y. tiek savo, tiek prieš valstybės), nes karo nusikaltimai negalėjo būti vykdomi prieš savo valstybės civilius gyventojus. Tad sąsaja su karo nusikaltimais pirmiausia buvo reikalinga tam, jog nusikaltimų žmoniškumui naujumas būtų sąlyginis ir kartu geriau atitiktų teisėtumo principo reikalavimus. 6 c straipsnyje taip pat yra formulotė, teigianti, kad nusikaltimai žmoniškumui gali būti padaryti *“iki karo ar karo metu”*. Atrodytų, kad tai turėjo būti dar viena naujovė – pradinėje Niurnbergo tribunolo įstatų formulotėje anglų kalba po žodžių *“iki karo ar karo metu”* buvo padėtas kabliataškis, t.y. pirmoji straipsnio dalis (žiaurumai prieš civilius gyventojus) buvo atsieti nuo sąlygos dėl jurisdikcijos su kitais tribunolo nusikaltimais ir kartu įgavo daug daugiau savarankiškumo, pripažįstant, jog nusikaltimai žmoniškumui buvo ir veikos, padarytos taikos metais. Tačiau galutinėje versijoje šio pakeitimo neliko vėlgi stengiantis nepažeisti teisėtumo principo – jeigu nusikaltimai žmoniškumui yra karo nusikaltimų porūšis, taikos metu jų padaryti neįmanoma. Tokios nuomonės laikėsi ir tribunolas, savo sprendimuose nurodydamas, kad *“nusikaltimai žmoniškumui”* yra išplėstiniai karo nusikaltimai, nes saugomų asmenų kategorija yra ta pati abiejų nusikaltimų atvejais; skirtumas tik tas, kad pažeidėjai buvo tos pačios ar kitos tautybės (pilietybės) [3, p. 7]. Be to, tribunolas nesiėmė nagrinėti didžiųjų karo nusikaltėlių veiksmų, padarytų iki 1939 m. (t.y. iki Antrojo pasaulinio karo pradžios), nuosprendyje nurodydamas, jog *“Tribunolas todėl negali padaryti bendro teiginio, jog aktai, atlikti iki 1939 m. buvo Nusikaltimai žmoniškumui įstatų prasme”*, nes tai neatitiktų keliamos sąsajos su nusikaltimais taikai ar karo nusikaltimais [5]. Tad *nusikaltimai žmoniškumui*, be abejonės, nauja teisinė kategorija, buvo formuluota ir taikoma labai siaurai tik tiems nusikaltimams, kurie siejosi su Antruoju pasauliniu karu [6, p. 106]. Ši sąsaja taip pat lėmė tai, jog Niurnbergo tribunolo įstatuose nusikaltimai žmoniškumui nors ir buvo nauja, tačiau dar ne savarankiška nusikaltimų rūšis. Tad nusikal-

* T.y. nusikaltimą taikai, karinį nusikaltimą ar nusikaltimą žmoniškumui (aut. past.).

timų žmoniškumui formuluotė Niurnbergo tribunolo įstatuose – tik pirmasis žingsnis šiuolaikinės nusikaltimų žmoniškumui sąvokos link.

Tuo pat metu beveik tapati nusikaltimų žmoniškumui sąvoka atsirado Tokijo tribunolo Tolimųjų Rytų karo nusikaltėliams teisti įstatuose (toliau – Tokijo tribunolo įstatuose), tačiau joje nebuvo kokių nors esminių pakeitimų, kurie būtų turėję įtakos šios kategorijos raidai.

Tačiau Niurnbergo tribunolas, kaip ir nurodyta jo pavadinime (Niurnbergo karo tribunolas didiesiems karo nusikaltėliams teisti), teisė tik didžiuosius karo nusikaltėlius: Trečiojo Reicho aukščiausią karinę, politinę ir ekonominę vadovybę. „Eiliniai“ karo nusikaltėliai buvo baudžiami kitu pagrindu: okupuotai Vokietijai valdyti sąjungininkai sukūrė Kontrolinės tarybos instituciją, kuri, remdamasi besąlyginės kapituliacijos aktu, turėjo įstatymų leidybos galią. Vienas iš tokių įstatymų – Įstatymas Nr. 10 – buvo skirtas karo nusikaltėliams bausti. Juo remdamiesi sąjungininkai, kiekvienas savo okupacinėje zonoje, turėjo teisinį pagrindą bausti pagautus karo nusikaltėlius. Iš esmės tai buvo šiek tiek performuluoti Niurnbergo tribunolo įstatatai, tačiau šis teisės aktas, skirtingai nei Tribunolo įstatatai, jau buvo vidaus, o ne tarptautinės teisės šaltinis, nors ir susijęs su tarptautine teise [3, p. 35]. Todėl ir jo formuluotė buvo padaryta pagal anksčiau veikusį Vokietijos baudžiamąjį kodeksą. Apibrėžimas, skirtingai nei tribunolų įstatatai, buvo platesnis ir neišsamus: „žiaurumai (*atrocities*) ir pažeidimai, apimantys, bet neapsiribojantys, žudymu, naikinimu <...>“. Taip pat buvo papildytas ir formų sąrašas: įtraukti „įkalinimai“ ir „išžaginiai“. Tačiau čia jau nerandame nuorodų į kitas dvi nusikaltimų rūšis – nusikaltimus taikai ir karo nusikaltimus. Prof. Ch. Bassiouni nuomone, tai gerokai praplėtė nusikaltimų žmoniškumui sąvoką, bet kartu pakirto teisėtumo principus (numatoma atsakomybė už veikas, kurios jų padarymo momentu nebuvo uždraustos nacionalinėje teisėje) [3, p. 36]. Tačiau dabar galime teigti, jog Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10 pirmą kartą nusikaltimai žmoniškumui atsiranda kaip **savarankiška** kriminalinė kategorija, o ne karo nusikaltimų porūšis. Ateityje tokia formuluotė įsitvirtins.

3. Nusikaltimai žmoniškumui Jungtinių Tautų patvirtintuose Niurnbergo tribunolo principuose ir jų komentare

1946 m. gruodžio 11 d. Rezoliucijoje Nr. 96 (I), JT GA patvirtino Niurnbergo tribunolo įstatų ir nuosprendžio principus, bandydama suteikti jiems tarptautinės teisės principų galią. Rezoliucija vadinosi „Dėl tarptautinės teisės principų, pripažintų Niurnbergo tribunolo įstatais ir nuosprendžiu“. 1950 m. JT Tarptautinės teisės komisijai buvo nurodyta parengti šių principų komentarą ir suformuluoti juos kaip bendrus tarptautinės teisės principus.

Nors ir pabrėžusi, kad ne Tarptautinės teisės komisijos reikalas nustatinėti, ar tai yra tarptautinės teisės principai, ar ne, nes tai jau patvirtino JT GA, Komisija parengė bendras formuluotes, kurios būtų panašiausios į principus.

Mus dominančios nusikaltimų žmoniškumui sąvokos apibrėžimą Komisija šiek tiek pakeitė ir pateikė keletą svarbių komentarų, į kuriuos norėtume atkreipti dėmesį: apibrėžime neliko žodžių „iki karo ar karo metu“, tačiau sąsaja su karo nusikaltimais ir nusikaltimais taikai liko. Pati komisija savo sprendimą aiškino taip: „<...> Tribunolas tačiau neatmetė galimybės, kad nusikaltimai žmoniškumui gali būti įvykdyti taip pat ir prieš karą. <...> Savo apibrėžime Komisija neįtraukė frazės „iki karo ar karo metu“, kuri buvo Niurnbergo tribunolo įstatų 6(c) straipsnyje dėl to, kad ši frazė buvo nuoroda į konkretų karą, t. y. 1939 m. karą. Šios frazės pašalinimas nereiškia, kad Komisija mano, jog nusikaltimai žmoniškumui gali būti įvykdyti tik karo metu. Priešingai, Komisijos nuomone tokie nusikaltimai gali būti vykdomi prieš karą, susiję su nusikaltimais taikai“ <...> [3, p. 41]. Turint omenyje tai, kad nusikaltimais taikai pripažįstama ne tik agresija, bet ir rengimasis jai, Komisijos nuomonė atrodo pagrįsta, kita vertus, nesuprantama, kodėl neatkreipiama dėmesio į atvejus, kai nusikaltimai žmoniškumui vykdomi net nesiruošiant karui (pvz., Sovietų Sąjunga po 1945 m.).

Tačiau 1964 m. prof. J. Jescheckas, išreikšdamas Tarptautinės teisės komisijos nuomonę, pabrėžė, jog „<...> Jungtinių tautų pastangos inkorporuoti *en bloc* Niurnbergo įstatų ir nuosprendžio normas kaip dalį visuotinai pripažįstamos tarptautinės teisės buvo nesėkmingos. <...> Ši rezoliucija (1946 m. Nr. 96(I)) tik pripažino veiksmus, kurių ėmėsi keturios

sajungininkės <...> kaip atitinkančius baudžiamąją teisę ir kurių taikymas buvo tinkamas šiomis aplinkybėmis. <...> Nepaisant to, Niurnbergo įstatų baudžiamoji teisė netapo visuotinai privaloma, remiantis rezoliucijos galia; pagal Jungtinių Tautų įstatus, Generalinė Asamblėja nebuvo teisiškai kompetentinga institucija kurti naują tarptautinę teisę, net jei ir to norėtųsi“ [3, p. 44]. Tačiau prof. Ch. Bassiouni ir L.Y. Sunga atkreipia dėmesį į tai, kad nors Tarptautinės teisės komisijos suformuluoti principai nėra privalomi, tačiau jie faktiškai yra tapę tarptautinės baudžiamosios teisės paprotinėmis normomis.

4. Nusikaltimų žmoniškumui sąvokos raida JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte (1954–1991 m.)

Nors ginkluoti konfliktai ir jų keliami žiaurumai pasaulyje nesibaigė pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, nusikaltimų, kuriuos galėtume vertinti kaip nusikaltimus žmoniškumui, netrūko, tačiau ilgokai nebuvo naujų tarptautinės teisės aktų, pateikiančių nusikaltimų žmoniškumui sąvoką. Tačiau šios teisinės kategorijos plėtra nenutrūko, nes jai ir toliau beveik nuolatinį dėmesį skyrė JT Tarptautinės teisės komisija rengiamame Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte (toliau – Kodekso projektas). Šis dokumentas buvo pradėtas rengti siekiant kodifikuoti tarptautinius nusikaltimus (pirmąją redakciją Tarptautinės teisės komisija patvirtino 1954 m., nors pirmoji versija buvo parengta jau 1951 m.), vėliau rengimas buvo ilgam sustojęs dėl įvairių aplinkybių, o 1981 m. buvo atnaujintas. 1991 m. pasirodė naujas išsamus variantas, o 1996 m. Tarptautinės teisės komisija parengė galutinį teksto variantą, kol kas paskutinįjį, nes vėliau Komisija susitelkė rengti Tarptautinio baudžiamojo teismo statutą [6, p. 10]. Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projektas dar labai vertingas tuo, kad kartu su pagrindiniu tekstu yra pateikiamas ir detalus komentaras, rengtas pačių Kodekso projekto rengėjų. Kodekso projekto apžvalga mums svarbi ir tuo, jog Projekte pateiktos formuluotės beveik visą laiką buvo ankstesnės, nei konkretūs tarptautinės teisės aktai.

Nusikaltimų žmoniškumui sąvoka šiame Kodekse patyrė daug transformacijų, atspindinčių laipsnišką nusikaltimų žmoniškumui sąvokos raidą.

1954 m. redakcijoje jie vadinami „nežmoniškais aktais“ (nors bendrai nė viena veika (net ir genocidas) šiame Kodekso projekto variante neturi konkretaus pavadinimo) ir formuluojami pagal Niurnbergo tribunolo įstatų pavyzdį, tačiau neminint sąsajų su karu ir karo nusikaltimais ar nusikaltimais taikai, tad patobulinimas, padarytas Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10 jau perkeliama „arčiau“ tarptautinės teisės; be to, įtraukiami požymiai, kad šie nusikaltimai turi būti nusikaltimai, įvykdyti valstybės pareigūnų arba asmenų, kuriuos valstybė toleravo arba pakurstė (valstybės arba faktinių jos agentų).

Valstybės ir jos agentų požymio įtraukimas – tai atsižvelgimas į Niurnbergo tribunolo nuosprendį, kuriame buvo teigta, jog nacistinė Vokietija nusikaltimus žmoniškumui vykdė kaip „nusikalstamą sąmokslą“, „teroro politiką“, „persekiojimo politiką“, t.y. nusikaltimai žmoniškumui ir valstybės pareigūnų veiksmai – neatsiejami. Šį požymį nusikaltimų žmoniškumui tyrinėtojai vadina „politikos elementu“. Politikos elemento, kaip valstybinio atributo sampratą, pabrėžė beveik visi nusikaltimų žmoniškumui tyrinėtojai. Pavyzdžiui, Ch. Bassiouni nuomone, būtent šis elementas yra tarptautinis elementas, pakeliantis iš esmės nacionalinį nusikaltimą į tarptautinį lygmenį: valstybės veiksmai ar politika, nukreipta vykdyti nusikaltimus žmoniškumui, sukelia valstybei atsakomybę už *ius cogens* pažeidimą [3, p. 492]. Tarptautinė teisės komisija teigė, jog šis elementas suteikia nusikaltimui daug daugiau svarbos ir būtent jis padaro nusikaltimų žmoniškumui. Ilgą laiką neabejota dėl to, kad nusikaltimai žmoniškumui gali būti vykdomi tik kaip valstybinės politikos padarinys.

Vėl ėmus rengti Kodekso projektą, 1991 m. variante nusikaltimų, identišκών nusikaltimams žmoniškumui, kategorija pervadinama į „sistemingus ir masinius žmogaus teisių pažeidimus“, išplečiant veiksmų sąrašą (atsiranda ne tik pavergimas, bet ir priverstinis darbas, kankinimai, deportacijos ir priverstiniai perkėlimai), jį darant išsamų (motyvuojant ypatingu pavojingumu ir siekimu nepažeisti principo *nullum crimen sine lege*), pridėdant sistemingumo, masiškumo požymius, tačiau atsisakant valstybės ar jos agentų požymio (motyvu-

jant, jog ir neteisėtos ginkluotos formuotės ar gaujos gali įvykdyti tokius nusikaltimus) [7, p. 20]. Atskiro komentaro reikalauja *masiškumo* (angl. *large scale*) arba vėliau pavadinto *paplįtimo* (angl. *wide spread*) ir *sistemingumo* požymiai, kurie vėliau buvo perkelti ir į vėlesnius nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimus. Taigi Kodekso projekto komentare aiškinama, jog *sistemingumas* reiškia praktikos pastovumą arba metodiškumą. *Masiškumas* reiškia, jog nukentėjo daug asmenų arba net ištisi socialiniai junginiai. Šie požymiai alternatyvūs – t.y. atskiri nusikaltimai, kad būtų laikomi nusikaltimais žmoniškumui, turi būti vykdomi arba masiškai, arba sistemingai.

Kaip minėta, paskutinė Kodekso projekto redakcija buvo priimta 1996 m., tačiau ją mes aptarsime vėliau, nes 1994 m. pasirodė du nauji tarptautinės teisės šaltiniai, padarę daug įtakos nusikaltimų žmoniškumui sąvokos evoliucijai.

5. Nusikaltimai žmoniškumui Jugoslavijos ir Ruandos tarptautinių tribunolų įstatuose

Postūmį tarptautinės baudžiamosios teisės dalies, reglamentuojančios tarptautinius nusikaltimus, raidai, deja, dažniausiai suteikia kariniai konfliktai ar kitokie masinės prievartos protrūkiai, tad naujiems šaltiniams tiesioginės įtakos turėjo karinis konfliktas buvusioje Jugoslavijoje bei tragiški įvykiai Ruandoje.

1993 m. Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos sprendimu (Rezoliucija Nr. 808 (1993) ir Rezoliucija Nr. 827 (1993)) buvo įsteigtas Tarptautinis tribunolas asmenims, kaltinamiems sunkiais humanitarinės teisės pažeidimais buvusios Jugoslavijos teritorijoje, o 1994 m. – Tarptautinis tribunolas asmenims, atsakingiems už genocidą ir kitus sunkius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus Ruandos teritorijoje, teisti (Rezoliucija Nr. 995). Negalima teigti, jog buvusios Jugoslavijos ir Ruandos atvejai buvo vieninteliai karo nusikaltimų ir nusikaltimų žmoniškumui proveržiai, kurių vykdytojus reikėjo nubausti, tačiau tik dešimtajame dešimtmetyje susidarė sąlygos tokiems tribunolams įsteigti ir gana neblogam veiklos efektyvumui atsirasti, kurį lėmė bendros tarptautinės bendrijos pastangos, o tai buvo įmanoma tik pasibaigus šaltajam karui.

Tiek šie tribunolai, tiek jų įstatatai yra labai panašūs. Tačiau nusikaltimų žmoniškumui formuluotės skiriasi iš esmės. Sutampa tiktai praplėstas nusikaltimų, kurie tam tikromis aplinkybėmis laikomi nusikaltimais žmoniškumui, sąrašas:

- a) nužudymas;
- b) naikinimas;
- c) pavergimas;
- d) deportacijos;
- e) įkalinimas;
- f) kankinimas;
- g) išžaginimas;
- h) persekiojimas politiniais, rasiniais, religiniais motyvais;
- i) kitokie nežmoniški veiksmai [8, p. 363; 11, p. 231].

Lygindami juos su Niurnbergo tribunolo įstatatais matome, kad įtraukiamas neteisėtas įkalinimas, kankinimai, išžaginimai, kas jau anksčiau buvo padaryta JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekte.

Esminiai skirtumai, kuriuos regime šių tribunolų įstatų nusikaltimų žmoniškumui formuluotėse, yra susiję su požymiais ir sąlygomis, koku atveju sąrašė minėtų veiksmų atlikimas bus laikomas nusikaltimais žmoniškumui.

Jugoslavijos tribunolo įstatuose bendroji sąvokos dalis formuluojama taip:

– nusikaltimai, padaryti tarptautinio arba vidinio karinio konflikto metu ir nukreipti prieš civilius gyventojus [8, p. 363].

Remiantis šia formuluote galima teigti, jog Jugoslavijos tribunolo įstatatai į nusikaltimų žmoniškumui sampratą nieko naujo neįtraukė. Be to, daugelio autorių nuomone, šis regresyvus supratimas ignoravo pusės amžiaus teisinę raidą, kėlė grėsmę grąžinti teisę milžinišku šuoliu atgal [6, p. 162]. Šie nuogaštavimai būtent ir susiję su karinio konflikto požymiu. Kaip

minėjome, jau Niurnbergo tribunolas teigė, jog nusikaltimai žmoniškumui gali būti padaryti ne tik karinio konflikto metu, bet ir iki karo, jeigu tai susiję su ruošimusi karui; dar radikalesnės nuomonės laikėsi Tarptautinės teisės komisija ir JT Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodeksas, kurio visose redakcijose buvo pabrėžiama, jog nusikaltimai žmoniškumui gali būti padaromi tiek karo, tiek taikos metu. Kita vertus, karo konflikto meto požymiui gražinti galima matyti ir svarbų pagrindą: pirma, kadangi iki pat Jugoslavijos tribunolo statuto nusikaltimai žmoniškumui privalomąja galia tebuvo apibrėžti tik Niurnbergo tribunolo įstatuose, galbūt buvo norima išlaikyti principinį tęstinumą, kad naujoji formuluotė neiškiltų „iš niekur“ ir atitiktų teisėtumo principą *nullum crimen sine lege*; antra, nusikaltimai, kurių darytojams nubausti buvo įsteigtas Jugoslavijos tribunolas, iš tiesų buvo įvykdyti karinio konflikto metu, tad ši formuluotė konkrečiu *ad hoc* atveju problemų nesukėlė, tačiau galėjo sukelti nepageidautinų precedentų. Tarptautinės bendrijos ir teisininkų susirūpinimą, kad ši formuluotė gali būti regresas nusikaltimų žmoniškumui reglamentavimo ir baudimo sferoje, netrukus paneigė paties Jugoslavijos tribunolo Apeliaciniai rūmai, byloje *Kaltintojas vs. Tadic* teigė, jog šiuo metu jau yra nusistovėjusi paprotinės tarptautinės teisės norma, kad nusikaltimai žmoniškumui nebūtinai turi būti susiję su tarptautiniu kariniu konfliktu. Iš tiesų, kaip nurodo Kaltintojas, paprotinė tarptautinė teisė gali nereikalauti nusikaltimų žmoniškumui sąsajos su bet kokių konfliktu iš viso. Taigi reikalaujama, jog nusikaltimai žmoniškumui turi būti įvykdyti tarptautinio ar vidaus karinio konflikto metu, Saugumo Taryba apibrėžė nusikaltimą <...> siauriau nei reikalauja paprotinė tarptautinė teisė“ [9, p. 756]. Ši tribunolo nuomonė svarbi ir tuo, jog faktiškai pripažįstama, jog tarptautinė paprotinė teisė nusikaltimų žmoniškumui ir karo konflikto nebesieja.

Daug progresyvesnis buvo nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimas Ruandos tribunolo įstatuose:

– nusikaltimai, nukreipti prieš civilius asmenis, pasižymintys masiškumu ir sistemingumu, atlikti nacionaliniais, politiniais, etniniais, rasiniais ar religiniais motyvais [11, p. 231].

Pirmiausia matome, jog įtraukti paplitimo ir sistemingumo požymiai, pasirodę 1991 m. JT Kodekso redakcijoje, taip pat matome, jog vienas iš specifinių nusikaltimų, buvęs Niurnbergo tribunolo įstatuose, t.y. persekiojimas pagal tam tikrą požymį, įtrauktas kaip bendras bruožas. Tribunolo jurisprudencija byloje *Kaltintojas vs. Akayesu* pateikė papildomus paplitimo ir sistemingumo kriterijų aiškinimus, kurie jau tapo chrestomatiniai: „paplitimo samprata (angl. *the concept of widespread*) gali būti apibrėžiama kaip masiniai, dažni, didelių užmojų veiksmai, vykdomi kolektyviai, pakankamai rimtai ir nukreipti prieš daug aukų. Sistemingumas reiškia, kad nusikalstami veiksmai yra visapusiškai organizuoti ir vykdomi pagal gana tikslų pavyzdį, remiantis bendra politika ir įtraukiantys žymius visuomeninius ar privačius resursus“ [10]. Norėtume atkreipti dėmesį, jog sistemingumas čia suprantamas ne kaip kartotinumai, o kaip nusikalstamų veiksmų planuotumas, vienodumas.

Ir, kaip matome, Ruandos tribunolo įstatuose jau nebuvo net užuominos apie karo konfliktą, nors Ruandoje nusikaltimų darymo metu vyko pilietinis karas.

6. 1996 m. Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto 1996 m. redakcija

Nusikaltimų taikai ir žmonijos saugumui kodekso projekto 1996 m. redakciją atskirai turime aptarti dėl šių priežasčių: 1996 m. redakcija apibendrino tai, kas buvo pasiekta renkant Jugoslavijos ir Ruandos tribunolų statutus bei šių tribunolų jurisprudencijos išdavas; antra, ši redakcija buvo pagrindas, kuriuo remiantis vėliau buvo sukurtos Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statute numatytų nusikaltimų sąvokos, taip pat ir nusikaltimų žmoniškumui sąvoka. Taigi 1996 m. redakcija pateikė tokį nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimą (1991 m. pavadinimas „Masiniai ar sistemingi žmogaus teisių pažeidimai“ buvo pakeistas į „Nusikaltimus žmoniškumui“):

– bet kuris iš toliau pateiktų veiksmų, jeigu jis atliktas sistemingai arba masiškai ir sukurstytas arba nukreiptas vyriausybės arba bet kokios organizacijos ar grupės [12].

Kadangi masiškumo (paplitimo) ir sistemingumo aspektus jau aptarėme, papildomo komentaro nusipelno požymis, jog veiksmai turi būti sukurstyti arba nukreipti vyriausybės

arba bet kokios nors organizacijos ar grupės. Kaip pamenate, valstybės ar jos faktinių agentų požymis (arba politikos elementas) kaip bendrasis bruožas buvo įtrauktas 1954 m. JT Kodekso projekto redakcijoje, bet pašalintas iš 1991 m. redakcijos; tačiau 1996 m. jis vėl grįžo. Vis dėlto jis grįžo pakeistas, su esminiu papildymu ir tai buvo Jugoslavijos tribunolo jurisprudencijos rezultatas. Politikos elemento turinį tam tikrais aspektais teko peržiūrėti prasidėjus Jugoslavijos karo konflikto nusikaltėlių baudimui: mat kariavusiosios pusės ir jų valdžios ne visada buvo oficialios kurios nors valstybės politikos reiškėjos. Nusikaltėlius patraukus atsakomybėn ir pradėjus bylų tyrimus paaiškėjo, kad reikalauti oficialios politikos elemento yra tiesiog neįmanoma. Jugoslavijos tribunolas teigė: „turi būti tam tikra valstybinė ar grupinė organizuota politika vykdyti tokius veiksmus <...> Tradicinė koncepcija teigia, kad turi būti šiuose veiksmuose ne tik politika, bet oficiali politika. Tačiau dabar dominuojantis komentatorių požiūris yra tas, jog paprotinė tarptautinė teisė evoliucionavo ta kryptimi, jog tik valstybės politikos reikalavimas būtų akivaizdžiai per siauras“. Byloje *Kaltintojas vs. Tadic* tribunolas teigė: „Subjektas, vykdamas politiką, gali būti ir organizacija, kuri *de facto* kontroliavo teritoriją“. Ši svarbų sprendimą turėjo omenyje ir šios redakcijos rengėjai, formuluodami minėtą politinio elemento variantą.

Pagal 1996 m. JT Kodekso projekto redakciją nusikaltimus žmoniškumui galėjo sudaryti šie veiksmai:

- a) nužudymas,
- b) naikinimas,
- c) kankinimas,
- d) pavergimas,
- e) persekiojimas politiniu, rasiniu, religiniu ar etniniu pagrindu,
- f) instacionalizuota diskriminacija rasiniu, etniniu ar religiniu pagrindu, sudaranti pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimus ir sukelti rimtą žalą daliai gyventojų,
- g) neteisėtas deportavimas arba prievartinis gyventojų perkėlimas,
- h) neteisėtas įkalinimas,
- i) priverstinis žmonių dingimas (grobimas),
- j) išžaginimai, priverstinė prostitucija ir kitos seksualinės prievartos formos,
- k) kitos nežmoniškos veikos, kurios rimtai pažeidžia fizinį ar psichinį vientisumą, sveikatą ar žmogaus orumą, tokios kaip sužalojimai arba rimti pakenkimai kūnui.

Lygindami su ankstesniais šaltiniais matome, jog atsirado naujų veiksmų (f, i), kiti papildyti naujais požymiais (j, k). Ypatingo dėmesio vertas f punktas, nes tai ne kas kita, kaip pakeista apartheido nusikaltimo formulė. Apartheido nusikaltimas, nurodant, jog tai yra nusikaltimas žmoniškumui, buvo apibrėžtas 1953 m. JT konvencijoje dėl apartheido nusikaltimo uždraudimo ir baudimo už jį, nors ten kalbėta tik apie instacionalizuotą (t.y. paremtą oficialia įstatymų leidyba) diskriminaciją rasiniu pagrindu. Aptariamas projektas numato ne tik rasinį, bet ir etninį ar religinį pagrindą, kas, be jokios abejonės, smarkiai išplečia šį veiksma. Punktas i pateikia labai sunkiai išverčiamą nusikaltimą – *enforced disappearance of persons* (prievartinis asmenų dingimas). Komentaras paaiškina, kad nors ir šis nusikaltimas nebuvo įtrauktas į ankstesnius instrumentus, apibrėžiančius nusikaltimus žmoniškumui, 1992 m. Generalinė Asamblėja Deklaracija dėl visų asmenų apsaugos nuo priverstinio dingimo pareiškė gilų susirūpinimą dėl priverstinio žmonių dingimo „įvairiose šalyse“, tačiau termino išaiškinimo nepateikia. Minėtoji deklaracija nusikaltimą aiškina taip:

– *kai asmenys yra areštuojami, neteisėtai sulaikomi ar pagrobiami prieš jų valią ar jiems kitaip atimama laisvė įvairių valstybės valdymo ir valdžios institucijų atstovų ar organizuotų grupių, arba privačių asmenų, veikiančių valstybės vardu arba valdžiai tiesiogiai arba netiesiogiai palaikant, sutinkant arba pritariant, kai tokie veiksmai lydimi atsisakymo atskleisti šių asmenų likimą arba kur tokie asmenys yra, arba atsisakymo pripažinti jų laisvės apribojimus, kurie tokius asmenis padaro esančiais už įstatymo ribų* [13].

Kadangi projektas pateikia nuorodą į cituotą Deklaraciją, manytume, kad ja ir reikėtų remtis nustatant šio nusikaltimo turinį.

Tačiau ilgiau prie šios Kodekso redakcijos mes neapsistosime, nes daugelis jo formuluočių, kaip minėta, buvo perkeltos į vėliausiąjį šaltinį – Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutą, kurį netrukus nagrinėsime. Bet prieš tai norėtume atkreipti dėmesį į tai, kad iš nagrinėtų dokumentų apžvalgos matyti, jog nusikaltimų žmoniškumui sąvoka kiekvienu konkrečiu atveju yra koreguojama pritaikant pagal vykusių veiksmų aplinkybes ir iki šiol nėra įsigaliojusio tarptautinės teisės akto, nustatančio unifikotą ir universalią nusikaltimų žmoniškumui sąvoką.

7. Nusikaltimai žmoniškumui Romos statute ir vėliausios raidos tendencijos

Kol kas vėliausias tarptautinis dokumentas, reglamentuojantis nusikaltimus žmoniškumui, yra Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Tarptautinėje Jungtinių Tautų Romos diplomatinėje konferencijoje. Viena iš svarbių Statuto ypatybių, kuri ateityje gali pagrįsti jo lemiamą vaidmenį apibrėžiant nusikaltimų žmoniškumui sąvoką, yra ta, kad Statutas yra tarptautinė sutartis (iš anksčiau aptartų šaltinių vieninteliai Niurnbergo tribunolo įstatai buvo tarptautinė sutartis). Tai, kad Statutas yra tarptautinė sutartis, suponuoja jo unifikacinę ir juridinės galios neginčytinumo savybes. Mūsų nuomone, tai gali būti rimčiausias tarptautinės baudžiamosios teisės dalies, kuri reglamentuoja tarptautinius nusikaltimus ir atsakomybę už juos, materialinės ir procesinės teisės šaltinis, žinoma, jeigu jis įsigalios.

Romos statutas 6 straipsnyje pateikia itin plačią nusikaltimų žmoniškumui sąvoką, papildoma ir nemaža straipsnio dalis, skirta atskiriems požymiams aiškinti. Bendroji formuluotė yra tokia:

– *bet kuris iš toliau išvardytų veiksmų, jeigu jis atliktas kaip paplitusio (masinio) arba sistemingo užpuolimo, nukreipto prieš bet kuriuos civilius gyventojus, dalis ir toks užpuolimas įvykdytas sąmoningai* [14].

Kaip matome, ši formuluotė yra artimesnė Ruandos tribunolo formuluotei ir labai panaši į JT Kodekso projekto 1996 m. redakcijoje pateiktą formuluotę, bet yra ir šis tas iš esmės naujo. Pirmiausia paplitimo ir sistemingumo reikalavimų atveju.

Rengiant Romos statutą buvo atsinaujinusi senoka diskusija: ar šie požymiai turi būti alternatyvūs, ar turi egzistuoti kartu. Alternatyvumo teigiamumu buvo suabejota dėl štai ko: argi paplitimo požymis yra pakankamas konstatuoti nusikaltimų žmoniškumui buvimą, jeigu, pavyzdžiui, buvo masinių, bet tarpusavyje nesusijusių žudymų ar kitokių nusikaltimų banga? Arba jeigu padaromi keli identiški nužudymai? Kita vertus, iki šiol visi nusikaltimų žmoniškumui apibrėžimai turėjo alternatyvių požymių. Romos statuto kūrėjai šį klausimą išsprendė labai originaliai: apibrėžiant nusikaltimus žmoniškumui yra vartojamas terminas *užpuolimas* (angl. *attack*), kuris papildomai aiškinamas 6 str. 2 dalyje vėlgi pabrėžiant minėtuosius veikos požymius: *užpuolimas – tai veiksmų būdas (angl. course of conduct), kurį sudaro keletas veiksmų, minimų 1 dalyje (t.y. nusikaltimų žmoniškumui apibrėžime), nukreiptų prieš bet kuriuos civilius gyventojus, vykdančią arba padedantį vykdyti valstybinę ar organizacinę politiką įvykdyti tokį užpuolimą* [14]. Ši formuluotė pabrėžia du svarbius požymius: pirma, tam tikro masiškumo laipsnio reikalavimą, antra, politikos elementą.

Tam tikro masiškumo laipsnio reikalavimą suponuoja žodžių *„veiksmų būdas“* ir *„daugiskaitinės formos gyventojai“* (angl. *population*) naudojimas. Jugoslavijos tribunolas *Kalintojas vs. Tadic* byloje atkreipė dėmesį į tai, jog *„gyventojai“* turima galvoje kaip kolektyvinis nusikaltimo dalykas, kartu pašalinant pavienio ar izoliuoto nusikalstamo akto galimybę [15, p. 48]. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad tam tikras užpuolimo masiškumo laipsnis – tai dar ne paplitimo kriterijus, kuris yra daug aukštesnis: jam būtini ir dideli nusikalstamų veiksmų užmojai ir apimtys, pasikartotinumai ir kt.

M. H. Arsanji manymu, formuluotė *„nukreipti (angl. directed – reikia atkreipti dėmesį, kad *„directed“* anglų kalba gali reikšti ir vadovauti, ir režisuoti, ir nukreipti, turint omenyje, kad kažkas juos nukreipė) prieš bet kokius civilius gyventojus“* įtvirtina jau minėtą *„politikos elementą“*. Kaip žinome, šis elementas yra viena iš svarbiausių nusikaltimų žmoniškumui charakteristikų. Be abejo, politikos elementui priklauso ir nuostatos, jog civilių gyventojų už-

puolimas turi būti vykdomas įgyvendinant arba pritariant valstybės ar grupės, organizacijos, valdančios teritoriją *de facto* politikai.

Romos tarptautinio baudžiamojo teismo parengiamoji komisija (toliau – Parengiamoji komisija) taip pat svarstė ir tebesvarsto klausimą, kiek aiškiai turi būti išreikštas politikos elementas, kad veika būtų galima inkriminuoti kaip nusikaltimą žmoniškumui. Komentuodama šį klausimą papildomame rengiamame dokumente „Nusikaltimų elementai“, Parengiamoji komisija pareiškė nuomonę, jog Statute vartojamą formuluotę „vykdant politiką <...> įvykdyti tokį užpuolimą“ reiktų aiškinti kaip reikalavimą, kad valstybė ar organizacija aktyviai kurstytų ar skatintų tokį elgesį kaip civilių gyventojų užpuolimą. Žmogaus teisių priežiūros komisija (*Human Rights Watch*), komentuodama Parengiamosios komisijos siūlymus, teigia, jog tai būtų neleistinas politikos elemento susiaurinimas, nesuderinamas su tarptautine teise ir Romos statuto prasme. Šis terminas turėtų apimti ir toleravimo, sutikimo, numanomo ar aiškaus pritarimo, tiesioginio ar netiesioginio skatinimo ar kurstymo politikas [16]. Žmogaus teisių priežiūros komisijos nuomonė, manytume, yra tikrai pagrįsta ir jai galima pritarti, nors galbūt šiuo atveju per daug yra tapatinami terminai *aktyvumas* ir *veikimas*.

Taip pat gali kilti klausimas, ar sistemingumo kriterijus nėra politikos elemento sude-
damoji dalis. Vėlgi atsakymą duoda tarptautinių teismų praktika: kaip jau minėjome, siste-
mingumas yra suprantamas kaip ypatingi, visapusiškai organizuoti, pagal tam tikrą pavyzdį
vykdomi suplanuoti veiksmai (pvz., nacių „galutinis sprendimas“). Politikos požymiui nustatyti
užtenka tik organizacijos ar valstybės nuostatos ar skatinimo vykdyti tokius veiksmus.
Sistemingumas – aiški kokybinė nusikaltimų žmoniškumui charakteristika. Politinis požymis
gali būti tiek kiekybinis, tiek kokybinis.

M. H. Arsanji manymu, pagal Romos statutą galima išskirti dviejų lygių kriterijus, reika-
lingus, kad veika galėtų būti kvalifikuota kaip nusikaltimas žmoniškumui: pirma, joje turi bū-
tinai būti jau aptartas politinis elementas, antra, ją turi sudaryti daugelis nusikalstamų
veiksmų. Šie du požymiai yra konjunktyvūs. Antrojo lygio kriterijai turi parodyti, jog veiksmai
buvo paplitę (masiški) arba sistemingi, t.y. šie požymiai turi būti alternatyvūs. Kam reikalinga
tokia sudėtinga sistema? Ogi tam, kad prie nusikaltimų žmoniškumui nepakliūtų panašios,
susijusios, tuo pačiu metu padarytos veikos, ne per daug apsunkinant kvalifikavimo reikala-
vimus. Jeigu pasirenkamas tikslas – įrodyti paplitimo požymį, ten nepaklius pavienės veikos
dėl to, jog reikės taikyti politinį elementą (tam tikrą sistemingumo lygį); jeigu sistemingumo –
tam tikras masiškumo lygis taip pat bus matomas [15, p. 51].

Nusikaltimų sąrašas Romos statute gerokai praplėstas lyginant su bet kuriuo anksčiau
aptartu šaltiniu arba tie patys veiksmai traktuojami plačiau ir tiksliau:

- a) nužudymas;
- b) naikinimas;
- c) pavergimas;
- d) deportacijos arba prievartinis gyventojų perkėlimas;
- e) įkalinimas ar kitoks šiurkštus fizinės laisvės suvaržymas pažeidžiant pagrindines tarptautinės teisės nuostatas;
- f) kankinimas;
- g) išžaginimas, seksualinė vergija, priverstinė prostitucija, priverstinis nėštumas, pri-
verstinė sterilizacija arba kitokia panašaus sunkumo seksualinės prievartos forma;
- h) bet kokios identifikuojamos grupės ar kolektyvo persekiojimas politiniu, rasiniu, tau-
tiniu, etniniu, kultūriniu, religiniu, lyties, kaip apibrėžta šio straipsnio 3 dalyje, pagrin-
du arba kitais pagrindais, kurie pripažinti neleistiniais tarptautinėje teisėje, jeigu tai
susiję su bet kuriuo veiksmu, minimu šioje dalyje, arba su bet kuriuo kitu tribunolo
jurisdikcijai priklausančiu nusikaltimu;
- i) prievartinis asmenų dingimas;
- j) apartheido nusikaltimas;
- k) kitokie tokio paties pobūdžio nežmoniški veiksmai, tyčia sukeltys didelės kančias,
rimtus kūno, psichinės ar fizinės sveikatos pažeidimus [14].

Romos statuto kūrėjai ne tik įtraukė visus iki tol buvusius veiksmus, bet taip pat paliko
net keletą neišsamų formuluočių: grupių, kurios gali būti persekiojamos, identifikavimo krite-

rijų, seksualinės prievartos formas, tačiau gerokai tiksliau suformulavo paskutinįjį punktą k, patikslindami ne visai aiškia „kitokių nežmoniškų veiksmų“ sąvoką. Vertinti tokias suteiktas interpretavimo galimybes galime vėlgi dvejopai: viena vertus, tai teigiama, kada teismas veiklos metu galės nuspręsti dėl vienos ar kitos veikos kvalifikavimo, kita vertus, nusikaltimai žmoniškumui vis dėlto yra sunkiausios kriminalinės veikos ir palikti tiksliai neapibrėžtas sąvokas – tai suteikti didelį šansą kaltinamųjų gynybai ginčyti tribunolo jurisdikciją. Dėl straipsnio apimties ribotumo mes nesiimsime detaliai nagrinėti kiekvieno specifinio nusikaltimo, kuris tam tikromis aplinkybėmis gali būti pripažįstamas nusikaltimu žmoniškumui, tačiau atkreipsime dėmesį į 6 str. 2 dalyje pateiktus kai kuriuos papildomus aiškinimus.

Antroji 6 straipsnio dalis pateikia kai kurių konkrečių nusikaltimų papildomus aiškinimus, kuriuos irgi reiktų paminėti bei šiek tiek papildomai aptarti. Bendrai norėtume atkreipti dėmesį į tai, jog į šiuos veiksmų aiškinimus daugeliu atvejų pateko tai, kas būdavo JT Kodekso projekto komentare, tik šįsyk neminimi šaltiniai (konvencijos, deklaracijos ir kita), iš kur vienoks ar kitoks apibrėžimas paimtas.

Papildomai aiškinamos šios kategorijos:

(b) Naikinimas. Jis apima ir tyčinį gyvenimo sąlygų sukūrimą, *inter alia* apribojimą galimumo gauti maisto produktų ir vaistų, kuriuo siekiama sunaikinti gyventojų dalį.

Šis aiškinimas yra itin įdomus tuo požiūriu, jog labai panaši formuluotė yra numatoma prie veiksmų, sudarančių genocido nusikaltimą: tyčinis sudarymas grupei sąlygų, lemiančių jos sunaikinimą. Genocidas nusikaltimų žmoniškumui atžvilgiu yra speciali norma, tad kur daryti takoskyrą vertinant nusikaltimą aptariamuoju atveju: ar tai genocidas, ar nusikaltimas žmoniškumui? Manytume, toks kriterijus turėtų būti grupė, prieš kurią nusikaltimas nukreiptas. Kaip žinome, genocidu gali būti vadinami tik tie veiksmai, kuriais siekiama visiškai ar iš dalies sunaikinti nacionalinę, etninę, rasinę ar religinę grupę. Nusikaltimų žmoniškumui sąvoka tokio reikalavimo iš viso nekelia, užtenka, kad būtų civilių gyventojų užpuolimas, kuris, kaip jau žinome, susideda iš bent jau kelių nusikalstamų veiksmų. Tad iš esmės galima daryti prielaidą, jog toks aiškinimas sukuria situaciją, kai nuo genocidinio veiksmo, tokio kaip tyčinis sudarymas sąlygų, keliančių grėsmę individų fiziniam egzistavimui (pvz., tremtis į gyvenimui nepalankias sąlygas), yra saugoma bet kokia socialinė grupė, ir tai, turint omenyje, jog genocido atveju grupių sąrašas yra išsamus, yra teigiama naujovė.

(c) Pavergimas. Pavergimas reiškia vykdymą bet kokių arba visų galių, kylančių iš nuosavybės teisės, asmens atžvilgiu, taip pat apimantis ir tokių galių vykdymą prekiaujant

žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais.

Parengiamoji komisija, tikslindama šį punktą, numato, jog galios gali pasireikšti: žmogaus pirkimu, pardavimu, nuoma ar mainais, arba kitokiu laisvės apribojimu. Žmogaus teisių priežiūros komisija teigia, jog tokia formuluotė, nors ir nėra akivaizdžiai išsami, tačiau gali apriboti sampratą, tuo labiau, šiame sąrašė nėra modernios vergovės praktikos, tokios kaip priverstinis darbas [16].

(d) Deportacija arba priverstinis perkėlimas – priverstinis asmenų, kuriems gresia perkėlimas ar kitokie priverstiniai veiksmai, perkėlimas iš vietovės, kurioje jie teisėtai yra, nesant tarptautinės teisės leistinių pagrindų.

Ankstesniuose nusikaltimų žmoniškumui šaltinių komentaruose yra išaiškinta, jog deportacija nuo priverstinio perkėlimo atskiriama pagal tai, jog deportacija suprantama, kad gyventojai deportuojami į kitą valstybę, o priverstinis perkėlimas – gyventojų perkėlimas toje pačioje valstybėje [12].

(e) Kankinimas – tyčinis sukėlimas stipraus fizinio ar moralinio skausmo, arba kančių asmeniui, esančiam kaltinamojo priežiūroje ar kontrolėje; tačiau kankinimais negalima laikyti skausmo ar kančių, kylančių tik iš teisinių sankcijų, neatskiriamų nuo jų, ar atsitiktinių.

Ilgą laiką komentuojant kankinimą nusikaltimų žmoniškumui šaltiniuose būdavo nurodoma, jog kankinimo sąvoka pateikta 1975 m. Konvencijoje prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. Šį sykį kankinimas apibrėžiamas pačiame Statute su esminiu skirtumu, jeigu lygintume su minėta Konvencija, kurioje nurodoma, jog kankinimo nusikaltimo subjektas gali būti: valstybės pareigūnas, kitas oficialus asmuo arba tai daroma jiems kurstant, žinant ar tyliai sutinkant [17, p. 170]. Kaip matome Romos statuto atveju, kankinimo subjektu gali būti bet kuris asmuo, kurio priežiūroje ar kontrolėje yra kankinamasis. Tad ilgai diskutuota problema Statute buvo išspręsta išplėtus subjektų ratą. Kita problema, dėl kurios kilo debatų, buvo ta, kad, skirtingai nuo ankstesnių šaltinių, šis apibrėžimas nenumato tikslo, kuriuo kankinimas yra vykdomas. Parengiamoji komisija, apibrėždama nusikaltimų elementus, pasiūlė, kad būtų įtrauktas tikslo reikalavimas: kankinimas turi būti vykdomas informacijos gavimo, prisipažinimo, bausmės, prievartos arba kitais panašiais tikslais. Žmogaus teisių priežiūros komisija mano, kad tikslo nebuvimas apibrėžiant kankinimus Romos statute – teigiama nuostata ir kad Parengiamoji komisija neturi teisės daryti tokio esminio papildymo [16].

(f) Prievartinis nėštumas reiškia neteisėtą moters, kuri buvo priverstinai apvaisinta, laisvės apribojimą, siekiant pakeisti gyventojų etninę sudėtį arba vykdant kitus sunkius tarptautinės teisės pažeidimus. Šis apibrėžimas jokių būdu negali būti aiškinamas kaip reguliuojantis nacionalinius nėštumo įstatymus.

Akivaizdu, jog Romos statute seksualinio pobūdžio nusikaltimai yra daug detaliau apibrėžti. Ankstesniuose dokumentuose būdavo apsiribojama išžaginimais. Be abejo, šitokius papildymus lėmė Jugoslavijos ir Ruandos tribunolų praktika.

(g) Persekiojimas reiškia sąmoningą ir rimtą pagrindinių teisių apribojimą, priešingą tarptautinei teisei pagal individo priklausymo tam tikrai grupei ar kolektyvui požymį.

Tiek 6 straipsnio 1 dalyje punkte h, tiek 2 dalyje esančiame išaiškinyje matome nuostatą, jog grupių sąrašas neturi būti išsamus ir kad tai gali būti bet kokia socialinė grupė. Ši nuostata atspindi bendras įvairių socialinių grupių apsaugos raidos tendencijas.

(f) Apartheido nusikaltimas – nežmoniški veiksmai, savo pobūdžiu tapatūs 1 dalyje išvardytiems, padaromi institucionalizuoto režimo, pasireiškiančio sisteminga priespauda ir vienos rasinės grupės dominavimu kitos rasinės grupės ar grupių atžvilgiu, kontekste ir atlikti siekiant išlaikyti tokį režimą.

Norime atkreipti dėmesį į tai, kad kaip ir 1996 m. JT Kodekso redakcijoje, apartheidas nebeturi atskiro straipsnio, o yra įtrauktas į bendrąjį nusikaltimų žmoniškumui sudėtį. Tai akivaizdžiai rodo, jog šio nusikaltimo aktualumas yra smarkiai sumažėjęs, o gal net pasibaigęs su režimo pasikeitimais Pietų Afrikos Respublikoje. Dabar jau galima teigti, jog 1973 m. JT konvencija dėl Apartheido nusikaltimo buvo per siaura, ypač todėl, kad numatė institucionalizuotą diskriminaciją tik pagal rasinį požymį. Keista, kad Romos statuto kūrėjai ne visai atsižvelgė į mėginimą 1996 m. JT Kodekso redakcijoje pasinaudojant apartheido apibrėžimu

suformuluoti instacionalizuotos diskriminacijos etniniu, rasiniu ar religiniu pagrindu sąvoką; galbūt įžvelgtas dubliavimas su „persekiojimu“.

(g) Priverstinis asmenų dingimas – asmens areštas, neteisėtas sulaikymas ar pagrobimas, atliekamas valstybės arba politinės organizacijos arba su jų leidimu, parama ar pritarimu, kai tokie veiksmai lydimi atsisakymo atskleisti šių asmenų likimą arba kur tokie asmenys yra, siekiant atskirti juos nuo įstatymų gynimo ilgam laiko tarpui [14].

Žmogaus teisių priežiūros komisija pabrėžė, jog Parengiamajai komisijai tikslinant nusikaltimų elementus būtina pabrėžti, kad minimus veiksmus, sudarančius nusikaltimą, gali atlikti ir ne vienas žmogus. Atsakingi turi būti ir tie, kurie pagrobė ar areštavo asmenį, tie, kurie rūpinosi ilgalaikiu sulaikymu, tie, kurie atsisakė pateikti informaciją, nes tarp pagrobimo ir atsisakymo suteikti informaciją gali būti labai ilgas laikotarpis, skirtingi veiksmai gali būti atlikti skirtingų asmenų [16].

Nusikaltimų žmoniškumui sąvokos aspektai Romos statute šiuo metu vis dar yra aktyvių Parengiamosios komisijos diskusijų objektas. Galutinės sąvokos, jų traktavimą, matyt, atskleis tik iki galo parengtas „Nusikaltimų elementų bei proceso ir įrodymų taisyklių“ dokumentas. Kol kas galime tik daryti išvadą, kad nusikaltimų žmoniškumui sąvoka, pateikta Romos statute, yra daug lankstesnė ir kartu tikslesnė bei platesnė nei ankstesniuose šaltiniuose, didelė naujovė yra ir jau minėtas *užpuolimo* sampratos vartojimas.

Išvados

1. Nusikaltimų žmoniškumui, kaip išplėstinių karo nusikaltimų, sąvoka pirmą kartą buvo suformuluota 1945 m. prie Londono susitarimo pridėtuose Niurnbergo karo tribunolo didiesiems karo nusikaltėliams teisti įstatuose, nors ir iki tol tarptautinės teisės dokumentuose buvo kriminalinių veikų samprata, savo pobūdžiu artimų nusikaltimams žmoniškumui. Pirminę nusikaltimų žmoniškumui sąvoką apibūdino šie bruožai: nusikaltimas nukreiptas prieš bet kurios valstybės ar tautybės civilius gyventojus, nusikaltimą gali padaryti bet kokios karinės ar civilinės valdžios atstovas, nusikaltimas gali būti padarytas tik kartu su karo nusikaltimais arba nusikaltimais taikai, nors ne tik karo, bet ir taikos metu. Niurnbergo tribunolo įstatuose nusikaltimai žmoniškumui dar nebuvo savarankiška baudžiamoji kategorija.

2. Nusikaltimai žmoniškumui kaip savarankiški nusikaltimai (atsisakant sąsajos su karo nusikaltimais ir nusikaltimais taikai) pirmą kartą buvo suformuluoti 1945 m. Kontrolinės tarybos įstatyme Nr. 10., tačiau šis įstatymas buvo nacionalinės, o ne tarptautinės teisės šaltinis.

3. Iki pat 1994 m. naujų tarptautinės teisės šaltinių, pateikiančių nusikaltimų žmoniškumui sąvoką, nebuvo, tačiau nusikaltimams žmoniškumui labai daug dėmesio skyrė JT Tarptautinės teisės komisija. 1950–1994 m. laikotarpiu susiformavo ir teorijoje įsitvirtino tokie nusikaltimų žmoniškumui požymiai kaip politikos elementas (tai, kad nusikaltimai žmoniškumui turi būti atliekami valstybės arba jos agentų), masiškumo arba paplitimo požymis (tai, kad nusikaltimai žmoniškumui turi paliesti didelį skaičių asmenų arba ištikus socialinius junginius), sistemingumo požymis (tai, kad nusikaltimai žmoniškumui yra visapusiškai organizuoti ir vykdomi pagal gana tikslų pavyzdį, remiantis bendra politika ir įtraukiantys žymius visuomeninius ar privačius išteklius), plėtėsi konkrečių nusikaltimų, galinčių būti nusikaltimais žmoniškumui, sąrašas.

4. 1994 m. Tarptautinis tribunolas asmenims, atsakingiems už genocidą ir kitus sunkius tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimus Ruandos teritorijoje, teisti įtvirtino masiškumo (paplitimo) ir sistemingumo reikalavimus, o Tarptautinis tribunolas asmenims, kaltinamiems sunkiais humanitarinės teisės pažeidimais buvusios Jugoslavijos teritorijoje, galutinai paneigė karo konflikto požymio reikalingumą kvalifikuojant nusikaltimus žmoniškumui.

5. Paskutinis tarptautinės baudžiamosios teisės šaltinis, Romos tarptautinio baudžiamojimo teismo statutai, priimtas 1998 m. Romos diplomatinėje konferencijoje, nusikaltimų žmoniškumui sąvokoje padarė šiuos pakeitimus: smarkiai išplėtė ir detalizavo konkrečių nusikaltimų, galinčių būti nusikaltimais žmoniškumui, sąrašą; įvedė dar vieną kiekybinį kriterijų (naudojant užpuolimo sąvoką ir civilius gyventojus kaip daugiskaitinę formą), kurio esmė yra

tokia, kad nusikaltimas žmoniškumui turi paliesti bent jau keletą asmenų, patvirtino paplitimo ir sistemingumo požymius bei jų alternatyvumą.

6. Remiantis vėliausiomis raidos tendencijomis, nusikaltimų žmoniškumui sąvokai yra būdingi šie bendrieji požymiai:

- a) tam tikras masiškumas ir planuotumas. Nusikaltimais žmoniškumui gali būti pripažinti tik tokie nusikaltimai, kuriuose nukenčia bent keletas asmenų ir kurie yra padaromi planingai;
- b) politikos elementas. Nusikaltimus žmoniškumui vykdo valstybės pareigūnas, valstybės faktiniai agentai arba asmenys, *de facto* kontroliuojantys teritoriją ir turintys *de facto* politinę valdžią;
- c) paplitimas (nusikaltimai žmoniškumui turi pasižymėti dideliu nukentėjusių asmenų arba socialinių darinių skaičiumi) arba sistemingumas (visapusiškai organizuoti, reikalaujantys jungtinių visuomeninių išteklių, politikos pagrindu);
- d) Nusikaltimai žmoniškumui nesiejami su kariniu konfliktu ar karo nusikaltimais, ar nusikaltimais taikai, jie gali būti įvykdyti bet kuriuo metu.

□ □ □

LITERATŪRA

1. **Humanism** // Enciklopaedia Britannica.
2. <<http://www.britannica.com/bcom/eb/article/4/0,5716,109244+1,00.html>> (2000 06 23)
3. **Documents** on the laws of war / edited by Adam Roberts and Richard Guelff. – Oxford, Clarendon Pr., 1995.
4. **Bassiouni M. C.** Crimes against humanity and international criminal law. – Dordrecht, Martinus Nijhoff Publ., 1992.
5. **Kūris P.** Atsakomybės tarptautinėje teisėje problemos. – Vilnius, 1970.
6. **Judgment** of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals. <<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judlawre.htm>> (2000 06 23).
7. **Sunga L. S.** The Emerging System of International Criminal Law. – Kluwer Law International, The Hague–London–Boston, 1997.
8. **Annual** Yearbook of International Law Commission. – New York, 1991. Vol. II. Part. 2.
9. **Morris V., Scharf M. P.** An insider's guide to the international criminal tribunal for the former Yugoslavia. Irvington–on–Hudson. – New York, Transnational Publ., 1995. Vol. 1.
10. **Harris D. J.** Cases and Materials on International Law. – London, Sweet&Maxwell, 1998.
11. **The Prosecutor** Versus Jean–Paul Akayesu Case No. ICTR–96–4–T.
12. <<http://www.un.org/ict/english/judgements/akayesu.html>>.
13. **Панов В. П.** Международное уголовное право: учебное пособие – Москва, ИНФРА–М, 1997.
14. **International** Law Commission Report, 1996. Chapter II. Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind. <<http://www.un.org/law/ilc/reporfra.htm>>.
15. **Declaration** on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance, General Assembly resolution 47/133 of 18 December 1992 // <<http://www.disappearances.org/undoc/undoc4.html>>.
16. **Rome** Statute of the International Criminal Court. A/CONF.183/9. <<http://www.iccnw.org/html/icc19990712.html>>.
17. **Arsanji M. H.** Defining “Crimes Against Humanity” at the Rome Conference // The American Journal of International Law. Vol. 93:22.
18. **Human** Rights Watch Commentary to the 4th Preparatory Commission Meeting for the ICC. <<http://www.iccnw.org/html/hrw200003.html>>.
19. **Žmogaus** teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.

□ □ □

The Development of the Concept of the Crimes against Humanity in the Sources of International Criminal Law

Doctoral Candidate J. Žilinskas

SUMMARY

Crimes against Humanity is one of the most dynamic categories in the International Criminal Law since it first appearance in the Charter of Nuremberg Military Tribunal in 1945 as an outgrowth of the war crimes. The concept of crimes against humanity in the Charter of Nuremberg Military Tribunal may be characterised by the following elements: crimes shall be carried out towards any civilian population, crimes can be carried out by the civil or military officers or actual agents of the state (policy element), crimes may be committed during the war or in peace time however such crimes requires conjunction with war crimes or crimes against peace. The concept of the crimes against humanity in later sources has developed steadily towards overall protection of fundamental human rights of civil population. First way of development concerns the elements and qualification criteria. First of all the conjunction between crimes against humanity and war crimes has been eliminated. It made crimes against humanity as an independent criminal category. Said development has been affirmed by the Rome Statute of International Criminal Court and were reflected in the Statute of International Criminal Tribunal for the Rwanda (ICTR) and UN Draft Code of Offences Against Peace and Security of Mankind. The jurisprudence of International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) has significantly amended the element of policy. It was established that crimes against humanity may be carried out by the organisation or political group which controls territory and performs civil, military, politic administration de facto as well. The United Nations Draft Code of the Offences Against Peace and Security of Mankind in 1991 has introduced two alternative qualification criteria: requirement of large scale or systematic actions. Large scale (or widespread) criteria has been introduced in order to eliminate an isolated inhumane act committed by a perpetrator acting on his own initiative and directed against a single or couple of victims. According to the said criteria crimes against humanity may be committed only as an massive, frequent, large scale action carried out collectively with considerable seriousness directed against multiplicity of victims. Systematic criteria means that crimes against humanity shall be result of systematic actions as a thoroughly organised and following a regular pattern on the basis of a common policy involving substantial public or private resources. These alternative criteria has been affirmed in all the latter than Nuremberg Charter legal instruments on crimes against humanity with except to Statute of ICTY. The Rome statute has moved towards further extension of said criteria defining the term of the directed attack as an act against population (i.e. multiplicity of victims). This means that some degree of systematisation (direction) and scale (population) is required as an conjunctive elements and only later the alternative criteria of systematisation or wide spread actions shall be applied. The second direction of development of the concept of the crimes against humanity was the list of the specific crimes. The list of specific crimes was growing steadily within any new source defining crimes against humanity. The list of specific crimes has been especially extended in the 1996 edition of UN Code of Offences against Peace and Security of Mankind and Rome statute, including detalisation on sexual violence, crime of apartheid and crime of forced disappearance of persons with the additional comments. An non-exhaustive enumeration of specific crimes has been established in the Rome statute using the term of "other in humane acts of similar character".